

Studiedag erfgoed & circulariteit: lessons learned

Bouwen, slopen en hergebruik doorheen de geschiedenis

Spreker: Lara Reyniers, doctoraatsonderzoeker VUB

Inhoud van de sessie:

De presentatie bood een kritisch historisch perspectief op de praktijk van materiaalhergebruik in een erfgoedcontext. Het belicht hoe erfgoedorganisaties, zoals het Comité d'Etudes du Vieux Bruxelles, in het verleden omgingen met materiaalhergebruik en hoe we deze benaderingen kunnen herinterpreteren in de context van huidige uitdagingen, zoals het gebruik van grondstoffen, vakmanschap en afvalbeheer. De case focust dus op Brussel en de stadsvernieuwingsprojecten van de 19e en 20e eeuw (overwelving Zenne, Noord-Zuidverbinding, Noordwijk...) aangestuurd door lokale overheden.

Lokale overheden en administraties betrokken bij het bewaren van elementen uit afgebroken gebouwen:

- Het Museum van de Stad Brussel
- Opslag in stadsdepots
- Comité d'Etudes du Vieux Bruxelles
- Reconstructies
- Kritiek (Charter van Venetië)
Afraakaannemers als
"erfgoedzorgers"
- Naast afbreken ook verkopen en aankopen van oud materiaal
- Lokaal herverdelen bouwmaterialen
- Destructieve afbraak laatste decennia
20e eeuw Crisis van het
gebouwelement/materiaal → kunnen
culturele en sociale factoren bijdragen
aan een heropleving?

Geleerde lessen:

- In Brussel zijn er sinds de 2de helft van de 19e eeuw op grote schaal gebouwen afgebroken. Veel stukken werden bewaard in een depot, maar nooit hergebruikt omdat ze geen weet meer hadden waar al die elementen voor dienden. (LinkedIn)
- Van vele historische gebouwen die plaats moesten ruimen voor onder andere de Noord-Zuid verbinding, kregen er sommigen een nieuw leven als reconstructie of als herbruik, of ze eindigden in onderdelen in een groot depot van de stad Brussel, en raakten daar in de vergetelheid.

Presentatie niet beschikbaar wegens rechten op materiaal.

Herbestemming en herbestemmingsstrategieën van beschermd erfgoed

Spreker: Michiel Van Balen, medeoprichter Miss Miyagi

Inhoud van de sessie:

Michiel Van Balen lichtte toe hoe Miss Miyagi zich specialiseert in de maatschappelijke herbestemming van bijzondere panden en sites. Aan de hand van de herbestemmingen van de HOORN en HAL5 (beide beschermde monumenten) werden twee zeer diverse circulaire ontwikkelingsstrategieën toegelicht. Op basis van de ervaringen in deze projecten werd – met de steun van Vlaanderen Circulair – het Stadsmakerfonds opgericht. Stadsmakersfonds is een coöperatief investeringsfonds dat gebruikers, buurtbewoners en impact investeerders toelaat om mee te investeren in waardevolle herbestemmingen in hun buurt. Daardoor kunnen, naast de materialenkringloop, ook de financiële kringlopen gesloten worden.

Geleerde lessen:

- Doe ook aan upstream thinking: staar je niet blind op enkel erfgoed specifieke subsidies om middelen aan te trekken, gebruik ook andere hefboomen vanuit specifieke aspecten van de waarde van het erfgoed.
- Projecten met aandacht voor het gemeenschappelijk goed ondersteunen de sociale cohesie en maken erfgoed toegankelijk voor een hele gemeenschap.

[Download hier de presentatie.](#)

Hergebruik van materialen

Spreker: Tom Schoonjans, Rotor vzw

Inhoud van de sessie:

Tom Schoonjans trachtte ons bij te brengen dat het hergebruiken van bouwmaterialen niet enkel een praktische opgave is, maar ook vraagt om een herziening van het begrip “erfgoed”. Als de bouwsector haar verantwoordelijkheid in de klimaaturgentie werkelijk wil opnemen, kan het niet anders dan alles wat ons reeds omringt als een vorm van erfgoed te beschouwen (naar “Tout ce qui nous entoure est patrimoine” van Lacaton & Vassal).

Hij gaf concrete voorbeelden hoe we met de cultureel-historische waarde van individuele bouwelementen, onafhankelijk van het architecturaal geheel, toch aan de slag kunnen gaan. Verder reikte hij ook een aantal concrete handvaten aan om circulaire ambities te definiëren en te behalen.

Geleerde lessen:

- Circulariteit is een mooi streven, maar in de bouwpraktijk van vandaag is het niet zo eenvoudig te integreren. Slechts een fractie van de bouwmaterialen, naar schatting 1%, wordt vandaag hergebruikt.
- "Alles is erfgoed".
- Er bestaat een bedrijvengids voor de hergebruikmarkt. Deze bevat technische en strategische documentatie en inspirerende projecten.

[Download hier de presentatie.](#)

Plaatsbezoek aan de Vynckiersite & Circôplex

Sprekers:

Revive & Adriaan Debruyne, Circulaire innovatiestrategie Material Mastery en bezieler van Circôplex

Inhoud van de sessie:

Op de Vynckiersite herontwikkelt Revive oud industrieel patrimonium met aandacht voor ecologische en sociale aspecten. Circôplex is op de site gehuisvest en brengt als circulaire incubator de visie en daadkracht om de verandering te versnellen. Circulaire economie is een van de belangrijkste manieren waarop we de ontginning van grondstoffen op radicale wijze kunnen terugdringen en de afvalstromen/reststromen inperken.

Geleerde lessen:

- Herbestemmen dient steeds te gebeuren met een diep respect voor wat geweest is. Durf ook de aftakeling van een gebouw te tonen. Niet alles hoeft 'opgelapt' te worden.
- Vernieuw zonder te vernietigen.
- Niets doen is achteruitgaan. Door wel iets te doen – en te kiezen voor circulariteit- kunnen we een duurzame toekomst creëren waarin grondstoffen behouden blijven, afval wordt beperkt en de impact op het milieu minimaal is.
- Elke mens zou circulariteit in zijn dagelijkse gewoontes moeten laten sluipen. Het zou een manier van leven moeten zijn bij ieder van ons.
- Door actief te kiezen voor circulariteit, kunnen we ervoor zorgen dat materialen en producten langer meegaan en dat we minder afhankelijk worden van eindige grondstoffen.

[Download hier de presentatie van Revive](#)

[Download hier de presentatie van Adriaan Debruyne](#)

Herbestemming Onze-Lieve-Vrouw-ten-Beukenboomkapel

Spreekers: Tom Callebaut van Studio Staal en Floris De Bruyn van GAFPA

Inhoud van de sessie:

Tom Callebaut, eigenaar en bewoner en Floris De Bruyn, architect, deelden tijdens deze sessie hoe deze iconische kapel uit 1661, gelegen tussen de velden in Ninove, met respect voor haar erfgoed getransformeerd werd tot woning. Het authentieke karakter werd zoveel mogelijk behouden en gerespecteerd, terwijl innovatieve ingrepen zoals vloerverwarming, hergebruik van materialen, en een stalen binnenstructuur de kapel een tweede leven geven. LWe lieten ons inspireren door deze prachtige combinatie van erfgoedbehoud en circulaire herbestemming.

Geleerde lessen:

- De administratieve afhandeling heeft 3x langer geduurd dan de uitvoering (dit pleit voor een betere administratieve vereenvoudiging bij de overheden t.o.v. de burger, vertraging had te maken met persoonlijke belangen, afwegingen, getouwtrek meerderheid – oppositie, tot onwetendheid bij de ambtenaar).
- De eigenaar is ook aannemer en de uitvoerder van het gros van de werkzaamheden, dit maakte dat er een goeie verstandhouding en samenwerking was tussen de ontwerper en de uitvoerder.
- Glas-in-loodraam met vaste achterzetbeglazing: op het euvel van lichte waterdoorlatendheid van het glas-in-loodraam, druipsporen en spinnenwebben/stof tussen de beglazing deed de eigenaar af als “dit hoort erbij en stoort (momenteel) niet”... m.a.w. houdt rekening met de omstandigheden als je in een erfgoedwoning gaat wonen.

[Download hier de presentatie.](#)

Duurzaam & zorgvuldig omgaan met ruimte, materialen en arbeid

Spreker: Nikolaj De Meulder van Atelier ROFU

Inhoud van de sessie:

Atelier ROFU werkt aan romantisch functionele architectuur waar hergebruik, herbestemming en herwaardering centraal staan. Architect Nikolaj De Meulder leerde ons aan de hand van cases hoe zij op een duurzame en zorgvuldige manier omgaan met ruimte, materialen en arbeid en geeft je tips om hier zelf mee aan de slag te gaan. We trekken lessen uit bestaand erfgoed en proberen dit toe te passen in de hedendaagse herbestemmingen.

Geleerde lessen:

- Er is nood aan architecten die bouwen, maar ook bouwers die mee ontwerpen. Er valt enorm veel van elkaar te leren.
- Wat als we alle onderzoeksbudgetten rond circulair bouwen in zouden zetten om stenen te kuisen, tegels schoon te maken en schrijnwerk te ontdoen van nagels? Zouden we dan niet al verder staan?
- Door te zorgen dat we echt van erfgoed gaan houden, zal er meer worden behouden, onderhouden en hergebruikt.
- Hedendaagse circulaire bouwmethodes zweren vaak bij schroeven als bevestigingsmethode. Oude herbruikmaterialen zijn meestal niet geschroefd. Schroeven lossen niet eenvoudig. Binnen 100 jaar zijn we vermoedelijk toch al onze bitkoppen kwijt.

[Download hier de presentatie.](#)

Earth, Plant & Fiber

Sprekers: Ivo Segers en Bart D'Haese, stichters Earth, Plant & Fiber

Inhoud van de sessie:

We zijn omgeven met oude vooroorlogse gebouwen, zelfs 18e en 19e -eeuwse pareltjes, waarbij de meerderheid niet als 'erfgoed' is erkend. Toch hebben zij evenzeer nood aan vakkundige restauratie, net als hun erkende collega's. Een kennismaking met de kleine en de grote problemen waarmee we worden geconfronteerd, denken we aan vocht, zouten, stabiliteit... waarna we ze identificeren en de gepaste oplossing voorstellen. We ontrafelen de mystiek van de bouwtechnieken van onze voorouders, eeuwenoud maar toch actueler dan ooit tevoren...

Geleerde lessen:

- De meest voorkomende schadebeelden in een gebouw met traditionele bouwmaterialen zijn verbonden aan vochtregulatie.
- Een oud gebouw (van ca. voor 1945) bestaat uit veelal dampdoorlatende materialen zoals kalkmortel en poreuze bakstenen en is zelden volledig winddicht (denk aan spleten en kieren bij houten schrijnwerk, ventilatieopeningen via schoorstenen of kelderopeningen). Wanneer hier dichte materialen zoals cement en gips worden gebruikt, zorgt dit op termijn voor vochtproblemen.
- Ivo Segers reikt in de presentatie handvaten aan over hoe hier best mee omgegaan wordt. Aan de meest voorkomende schadebeelden worden oplossingen gekoppeld om een oud gebouw op een gezonde manier energetisch te verbeteren, zonder de natuurlijke vochtthuishouding uit het oog te verliezen, op basis van natuurlijke bouwmaterialen.
- Respecteer de dampdoorlaatbaarheid en het ademend vermogen van het historisch gebouw door gebruik te maken van natuurlijke bouwmaterialen.

Er is een materialen-, fabrikanten- en aannemerslijst lijst te verkrijgen via mail

[Download hier de presentatie.](#)

COCON - industrieel erfgoed tot circulaire broedplek

Spreekers: Tomas Ooms, architect en oprichter Studio Tuin en Wereld

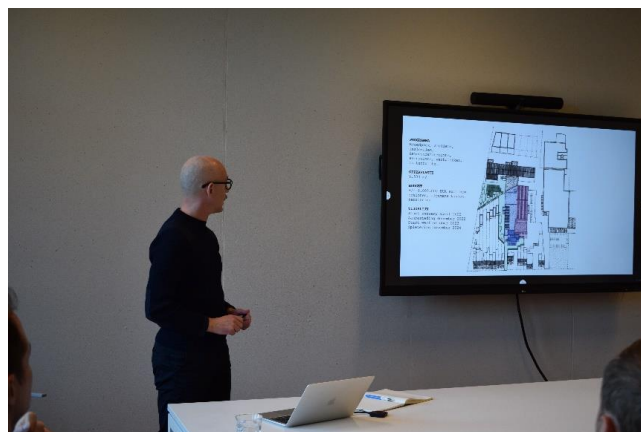
Inhoud van de sessie:

Van industrieel erfgoed tot circulaire broedplek COCON in Sint-Niklaas. Reconvertie van twee productieloodsen tot hub voor circulaire en sociale economie. Zorgvuldig krijgt het patrimonium een tweede leven, vertrekkend van wat er is en zoekend naar een maximaal gebruik van materialen uit hergebruik of reststromen. COCON is een project van Stad en OCMW Sint-Niklaas en een ontwerp van Studio Tuin en Wereld en MikeViktorViktor architecten.

Geleerde lessen:

- COCON is een reconversie van twee productieloodsen en herbestemming tot hub van sociale en circulaire economie, gelegen in Sint-Niklaas, in opdracht van OCMW en volgens **het 'lagenmodel' van Stewart Brand ('How buildings learn', 1994)**.
- Een circulair bouwproject vereist veel **flexibiliteit van alle partijen** (ontwerper, bouwheer, uitvoerders) omwille van de wisselende beschikbaarheid van materialen. Er wordt gebruikt wat voorhanden is, en niet wat er geproduceerd kan worden, wat voor een zekere onvoorspelbaarheid in het bouwproces zorgt. Dit heeft implicaties op het uiteindelijke resultaat.
- De CO2 impact van het bouwproject werd berekend tegenover een nieuwbouw en een regulair renovatieproject: **de hoeveelheid CO2 vervat in de site**, gerenoveerd op een zo circulair mogelijke manier **is 4 keer lager dan een gelijkaardige nieuwbouw** (350kg/m²) en een beetje lager dan een gelijkaardige renovatie met nieuwe toegevoegde materialen (83kg/m² tegenover 95kg/m²).

[Download hier de presentatie.](#)

Sociale tewerkstelling en de rol ervan in de circulaire transitie

Sprekers: Aike De Bin, master conservatie-restauratie en werkleider-instructeur team beelden en monumenten bij Groep Intro en Jensen Vercamer, manager Compaan bij Con Brio vzw

Inhoud van de sessie:

De rol van sociale economie? Nieuw leven aan materiaal, nieuw leven aan mensen.

De sociale economie is cruciaal in de circulaire transitie. Ook waar erfgoed en circulariteit samen komen hebben verschillende maatwerkbedrijven al ervaring en expertise. Groep Intro en Compaan lichten hun werking en praktijkvoorbeelden toe.

Geleerde lessen:

- Het is moeilijk om concurrentieel te blijven/zijn. Hierdoor wordt een andere selectie gemaakt in welke werken ze nog aanvaarden dan vroeger.
- Het aantrekken van geïnteresseerde mensen is moeilijk waardoor ze niet altijd een volledige bezetting van personeel hebben.
- De duur van de werken is veel langer. Dit door de wettelijke en strikte uren op een dag en de tijd voor opleiding.
- Het niveau van uitvoeren is vrij hoog maar door de uitstroom is het steeds weer opbouwen. Vooral bij specifieke vaardigheden (vb. Letterkappen) kan dit invloed hebben op de kwaliteit.
- De klanten doen het meestal vanuit een overtuiging maar sommige potentiële klanten denken dat ze voor een prijsje gaan geholpen worden.
- Het rapport van Monumentenwacht is een goed basis voor het opmaken en ondersteunen van hun funeraire activiteiten. Ze kunnen hierdoor verplaatsingen beperken en hun aangehaalde werken beter verantwoorden naar de klant toe.
- Hergebruik van graftekens zorgt voor behoudt van dit erfgoed en een langere levenscyclus van de materialen.
- Groep intro restaureert ook gepolychromeerde gipsen beelden, mozaïek, stuc- en stafwerk en stenen monumenten.

Download hier de presentaties: [Groep Intro deel 1](#) - [Groep Intro deel 2](#) - [Compaan](#).

Rondleiding de Leopoldskazerne

Sprekers: Serge Migom, Jo Rombouts en Lotte Vandermeersch, Provincie Oost-Vlaanderen

Inhoud van de sessie:

Erfgoed en circulariteit in de Leopoldskazerne. Met haar dikke muren en hoge torens was de Leopoldskazerne lang een gesloten plek in de stad. Als nieuw provinciehuis is het herbestemd tot een open huis. Ontdek hoe met respect voor het erfgoed een duurzame, groene stadswijk ontstond.

